

«БЕКТЕМИН»

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин илимий иштер боюнча проректору, филология илимдеринин доктору, профессор **Б.М. Мурзабекова**

“10” январь, 2020-жыл

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Европа цивилизациясы факультетинин англис тили кафедрасынын 2020-жылдын 10-январында өткөрүлгөн кеңейтилген отурумунун

№6-ТОКТОМУ

Бишкек ш.

10.12.2019

Күн тартиби:

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Европа цивилизациясы факультетинин англис тили кафедрасынын доценти, филология илимдеринин кандидаты Алишова Махабат Култаевнанын «Сопоставительное исследование языковой картины мира в английском и кыргызском языках (на материале художественных, стилистических и языковых средств) - Англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм стилистикалык, тилдик каражаттардын негизинде)» деген темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштарма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациялык ишин талкуулоо.

Катышкандар:

Аты-жөнү	Окумуштуулук даражасы, наамы,
----------	-------------------------------

	шифри
Т.С. Садыков,	филология илимдеринин доктору, профессор, 10.02.06, төрага
Ш.К.Кадырова	филология илимдеринин доктору, профессор, 10.02.20
З.К.Караева	филология илимдеринин доктору, профессор, 10.02.20
А.А.Бекбалаев	филология илимдеринин доктору, профессор, 10.02.20
Б.С.Сагымбаева	филология илимдеринин доктору, доцент, 10.02.06
Б.Ш.Усубалиев	филология илимдеринин доктору, профессор, 10.02.01
Р.К.Алишова	филология илимдеринин кандидаты, доценттин м.а., 10.02.20
Г.О.Ибраимова	филология илимдеринин кандидаты, доцент, 10.02.20
Г.Т.Сагыналиева	филология илимдеринин кандидаты, доцент, 10.02.20
Б.Б.Нарматова	филология илимдеринин кандидаты, доцент, 10.02.20
А.А.Абдимомунова	филология илимдеринин кандидаты, доцент, 10.02.20
Г.А.Тургунова	филология илимдеринин кандидаты, доцент, 10.02.20
К.А.Калиева	филология илимдеринин кандидаты, доцент, 10.02.20
А.Т.Асылбекова	филология илимдеринин кандидаты, доцент, 10.02.20
Г.Дж.Саипова	ага окутуучу
А.Ш.Мамбеталиева	ага окутуучу
Н.Жаналиева	ага окутуучу
Ж.Адырбекова	ага окутуучу
Ж.Сейтказиева	ага окутуучу
М.С.Баяманова	доценттин м.а., катчы

Угулду:

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Т.С. Садыков:

Бүгүн биз англис тили кафедрасынын кеңейтилген отурумуна чогулуп олтурабыз. Күн тартибине филология илимдеринин кандидаты, доцент

Алишова Махабат Култаевнанын 10.02.20 - тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштарма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган «Сопоставительное исследование языковой картины мира в английском и кыргызском языках (на материале художественных, стилистических и языковых средств) - Англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик бейнесинин салыштырма изилдениши (көркөм, стилистикалык жана тилдик каражаттардын негизинде)» деген темасындагы диссертациялык иши коюлган. Талкууга филология илимдеринин 6 доктору жана 8 кандидаты катышууда. Диссертация Бишкек мамлекеттик университетинде ушул эле кафедрада аткарылган. Иштин илимий кеңешчиси - филология илимдеринин доктору, профессор З.К.Караева. Диссертациянын мазмуну менен тааныштыруу үчүн сөз Алишова Махабатка берилет. Регламент: 15 мүнөт.

Издениүүчү Алишова М.К.: -Урматтуу төрага жана отурумдун катышуучулары. Сиздердин назарыңыздарга “Англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик бейнесинин салыштырма изилдениши (көркөм, стилистикалык жана тилдик каражаттардын негизинде)” аттуу темада аткарылган докторлук диссертациям сунушталат. Илимий кеңешчим филология илимдеринин доктору, профессор Караева З.К.

Дүйнөнүн тилдик бейнеси азыркы тил илиминдеги эң олуттуу маселелерден болуп саналат. Бул жөнүндө өзүнүн оюн алгач ирет немис лингвист-философу В. фон Гумбольдт 19-кылымдын башында эле айткан. Дүйнөнүн тилдик бейнесин (ДТБ) түзүү идеографиялык сөздүктөрдү, лексика-семантикалык талааларды, улуттук өзгөчөлүктөрдү көрсөтүүдө жана алардын мамилелерин берүүдө зарыл болгон тил илиминде жаңыдан өркүндөп өсүп келаткан антропоцентридик багыттын натыйжасы деп табылат. Дүйнөнүн тилдик бейнесин сыпаттоодо Мартин Хайдагер “Тил илими үчүн дүйнөнүн тилдик бейнесин иштеп чыгууга мезгил жетти” деп көрсөтөт. Жашоо чөйрөбүздө болуп жаткан кубулуштарды, адамдардын дүйнө

кабылдоо өзгөчөлүктөрүн тил аркылуу берүү аркылуу улуттун өзгөчөлүктөрүн берүүгө көмөк көрсөтөт жана айрым бир кырдаалдарда универсалдуу, логика-психологиялык көрүнүшкө ээ болуу менен бирге тил аркылуу айтылса гана окурмандарга жетет.

Диссертациянын актуалдуулугу. Дүйнөнүн тилдик бейнесин когнитивдик өңүттөн “Манас” эпосунун лингвопоэтикалык, стилистикалык жана тилдик каражаттарынын негизинде изилдөө жана эпостогу маселелерди концептуалдык деңгээлде заманга бап эпикалык поэтиканын мыйзамы аркылуу комплекстүү иликтөө диссертациялык иштин актуалдуулугун түзөт. Эпикалык чыгармаларды изилдөөнүн атайын методикасы жок деген көз караш менен аны эмпирикалык деңгээлде көптөгөн окумуштуулар изилдегени белгилүү. Ал эми биздин изилдөөбүздө алгачкылардан болуп эпостун өзүнө, анын котормосуна концептуалдык негизде изилдөөгө жол ачылууда. Кыргыз эпосторун концептуалдык деңгээлде изилдеген илимий иштер жокко эсе жана биздин эмгек эпоско, анын англисче котормосуна лингвопоэтикалык анализ жасаган эмгек экендиги анык. Концептуалдык ыкма аркылуу эпостун лингвопоэтикалык өңүттөрүнүн комплекстүү изилденилиши иштин актуалдуулугун аныктайт. Мындан сырткары концептерге лингвопоэтикалык анализ жасоо эпикалык чыгарманы которууда адекваттуулукка алып келүүгө чоң жардам берет. Өзгөчө образдуу каражаттарды башка маданиятта берүү кыргыз эпосунун образдык системасы менен гана тааныштырбастан фольклордук жанрынын өзгөчөлүгүн да бере алгандыгы, ага эпостун семантика-стилистикалык комплекстерин, поэтикалык фонологиясын, морфологиясын, лексика жана синтаксисин изилдөө бир татаал системаны түзүү менен бирдиктүү система катары каралат.

Изилдөөнүн объекти - дүйнөнүн тилдик бейнесин чагылдырган “Манас” эпосунун корпусу жана бул корпусун Уолтер Мэй тарабынан ишке ашырылган англис тилиндеги котормосу.

Изилдөөнүн предмети - Дүйнөнүн тилдик бейнесин түзгөн “Манас” эпосунун түпнускасы менен котормосундагы концептерге лингвопоэтикалык жана концептуалдык анализ жүргүзүү, эпостун тарыхый этникалык өзөгүн тактоо, анын тилдик, адабий, стилдик, семиотикалык каражаттарын белгилөө аркылуу эпостун маанын ачып берүү менен котормону адекваттуулугун аныктоо.

Иштин максаты – дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөөдө “Манас” эпосуна концептуалдык анализ жүргүзүп аны лингвопоэтикалык жактан иликтеп, эпостогу концептерге анализ берүү аркылуу адекваттуу котормого жетүү жолдорун табуу болуп саналат.

Жогоруда коюлган максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкү милдеттер коюлат:

1. Дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөөдө эпостун негизги көркөм идеялык мазмуну менен композициясына мүнөздөмө берүү;
2. Дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөөдө эпостун тилдик каражаттарына лингвистикалык жана стилистикалык анализ жасоо;
3. Лингвопоэтикалык анализ жасоо аркылуу лингвостилистика, лингвопоэтика, эпикалык поэтика, стиль, образ, образдуулук деген түшүнүктөрдүн маанисин концептологиялык жактан ачып көрсөтүү;
4. Адабий анализ аркылуу эпостогу дүйнө бейнесинин өзгөчөлүгүн белгилеп, андагы концептердин жардамы менен эпостун негизги идеясын ачып көрсөтүү;
5. Дүйнөнүн тилдик бейнесине семиотикалык анализ жасоо жана анын котормодогу ролун көрсөтүү.
6. Эпосту которууда дүйнө тилдик бейнесин туюндурган экстралингвистикалык каражаттардын ролун ачып көрсөтүү жана котормонун адекваттуулугун аныктоо.

Изилдөөнүн методдору жана материалдары. Иште көздөлгөн максат-милдеттерге шайкеш изилдөөдө илимий-теориялык адабияттарды талдоо, эпикалык чыгармага комплекстүү илик жүргүзүү, тилдик фактыларга

5. Тилдин дүйнө бейнесине семиотикалык анализ жасоо жана анын котормодогу ролун көрсөтүү.

6. Эпосту которууда дүйнө тилдик бейнесин туюндурган экстралингвистикалык каражаттардын ролун көрсөтүү менен котормонун адекваттуулугун белгилөө.

Иштин изилдөө методдору. Изилдөөнүн методикасы катары эпикалык чыгармага комплекстүү анализ жасоо каралды. Аларга (концептуалдык анализ, лингвопоэтикалык анализ - тилдик, стилистикалык, адабий, жана семиотикалык анализ, анализ жана синтез, индуктивдүү жана дедуктивдүү методдору, типологиялык - салыштыруу, оппозитивдик метод, структуралык, компоненттик анализ, моделдештирүү, карама-каршы коюу, сыпаттоо, филологиялык салыштырма анализи.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык негизи “Тектеш эмес тилдердеги дүйнөнүн тилдик бейнесин” изилдөө үчүн “Манас” эпосундагы концептуалдык түшүнүктөргө таянуу менен алардын берилишин жана которуу ыкмаларын изилдеп, катары иштин алдына коюлган максатына түздөн түз тиешеси бар көптөгөн эмгектер пайдаланылган.

“Тектеш эмес тилдердеги дүйнөнүн тилдик бейнесин” изилдөө үчүн “Манас” эпосундагы концептуалдык түшүнүктөргө таянууда (Карасик.В.В. Стернин, А.В. Пименова М.В., Дербишева. З. К. Камбаралиева У.Ж., Зулпукаров К.З., М.Ж.Тагаевдин илимий эмгектерин изилдеп, диссертант теориялык базага киргизген. Диссертациянын теориялык бабында негизги лингвистикалык жоболордун, көз караштарын, пикирлердин аныкталышында Ахманова О.С., Ю.Степанов, В.В.Виноградов, Г.О.Винокур, О.Якобсон, А.А. Липкин, М.Э. Конурбаева, С.Ж.Мусаев, Б.Ш.Усубалиев, Т.С.Маразыков., котормо маселелери боюнча Караева З.К.нын ж.б. окумуштуулардын эмгектери багыт берүүчү мааниге ээ болсо, иштин 2-3-бабында коюлган маселелердин чечилиши үчүн жогоруда белгиленген окумуштуулардын эмгектери менен катар М.В.Жирмунский,

кирет деген ойго тилчилердин ойлору ар тараптуу жана ар бири «зүнч» оригиналдуу келгендигин да изилдөөчү ийне жибине чейин айтып кетет. Мисалы: концепт – өзөк менен чекебелден же жакабелден турат. А) (З.Д.Попова. И.А. Стернин, З.К. Дербешева. Дж.Буранов – типологиялык категориялар ж.б.). Мындай багыт изилдөөнүн бардык формаларын камтыйт; б)этимологиялык, тарыхый жана учурдагы катмарлардан (Ю.С. Степанов); минимумдук жана максимумдук көрсөткүчтөрдөн (А. Вежвицкая); в)микро жана макро түрлөрдөн.(Г.В. Токарев.);г) ой сүрөтчөсү, схема, фрейм, инсайт, сценарий, калейдаскоп, түрүндүгү концептер. (А.П. Бабушкан. З.Д.Попова, И.А. Стернин ж.б.); жээк, кичи топтук, ири топтук, улуттук цивилизациялык, жалпы адамзаттык түзүмдөрдөн уюшаарын Г.Г. Слышкин, В.И. Карасик аяканын анализге алып, Г.Г. Слышкиндин «улуттук жана коомдук бөлүктөрдөн турат деген» оюна кошулуу менен С.Г. Воркачевдун атоолор, уникалиялар, универсалиялар, архетиптер, жана инварианттардан турат деген оюна толук кошулуу менен эпостогу жогоруда көрсөтүлгөн концептерди табууга шарт бар, себеби кыргыз эпосу инварианттарга, универсалийлерге, архетиптерге, уникалияларга өтө бай келет.

Концепт аркылуу изилдөө жүргүзгөндө андагы ар бир маданиятындагы менталитеттин өзгөчөлүгүн, улуттук баалуулуктардын айрымачылыктарын, б.а. концептуалдык номинанттардын тилдик каражат менен бергенде анын семантикалык, этимологиялык, мифологиялык катмарларын байкоого болот.

Ал эми жогоруда биз көрсөтүп кеткен концептердин мазмунун берүүчү каражаттар : а)фрейм (маалыматтардын жыйындысы рамка катары, Манасты сүрөттөөдө аны кырк чоросуз, Алмамбетсиз, Бакайсыз элестетүү кыйын, бирок борбордо Манас турат) схемалар - таблица, графиктер, сценарийлер -Каныкейдин тою – катышуучулар, окуянын башталышы, Манастын Каныкейдин үстүнө кирип барып аны жарадар кылышы, окуянын чиелениши, ж.б.) скрипттер, гештальддар, символдор,

кызыктуу иштелген. Чет элдик жана кыргыз тилдеринин дүйнөнүн тилдик бейнеси бирдей тиешелүү болгон негизи жана кошумча белгилерди эки тилдин негизинде терең изилдеп чыккан. Ушул эле баптын төртүнчү параграфында “Манас” эпосуна филологиялык анализ, составдык терминдердин ортосундагы жалпылыктар жана өзгөчөлүктөр так аныкталган.

II бап “Манас” эпосундагы материалдардын негизинде лингвистикалык талдоо тилдик каражаттарды лингвистикалык деңгээлдердин бардык нерархиясында фонетико-фонологиядан баштап - тексттик деңгээлге чейин иликтөөгө алынган.

III бап англис жана кыргыз тилдеринин лингвостилистикалык чөйрөсүндөгү парадигматикалык мамилелерге арналган. Изденүүчү англис, орус жана башка тилдердеги илимий-теориялык булактарга таянып, эки тилдеги варианттуулук жана көп маанилүүлүк маселелерин терең талдап чыккан.

IV жана V баптар англис жана кыргыз тилдерин семиотикалык өзгөчөлүктөрүнө, жана алардын котормолорунун кээ бир маселелерине салыштырылып жаткан тилдердин структуралык жана семантикалык жалпылыктары жана өзгөчөлүктөрү «Манас» эпосунан алынган мисалдардын негизинде иликтенген.

Менин оюмча, диссертациянын II, III баптарындагы илимий-теориялык жана практикалык мааниге ээ болгон орчундуу маселелер чечилген. Бул диссертанттын салыштырма тил илимине кошкон чоң салымы деп эсептейм. Анткени диссертациянын материалдарын салыштырма типология боюнча окуу куралдарын, лингвистика, стилистика, котормо, семиотика, орустарды кыргыз тилине окутууда колдонсо болот. Иш ушунусу менен баалуу. Иштин темасы боюнча жарык коргон макалалар изилдөөнүн мазмунун жана жыйынтыгы толук чагылдыра алат. Диссертациянын III бабындагы лингвостилистикалык анализдин өзгөчөлүктөрүнө диссертант көбүрөөк көңүл бурса болмок. Себеби берилген мисалдар кыска мүнөздөлүп калган. Фоностилистика боюнча орус, чет өлкөлүк окумуштуулардын акыркы

Диссертациянын темасына байланыштуу 31 илимий макала жарыкка чыкты, алардын жалпы көлөмү 48 б.б., 8 макала РИНЦтен, 21 – КР ЖАК сунуштаган басылма журналдардан, жалпы көлөмү 77 б.б. 1 окуу усулдук куралы, 2 монография, 1 методикалык сунуштама, 2 аңгеме-котормо, жомоктор жарыкка чыккан.

Диссертациянын түзүмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, 5 баптан, корутундудан жана библиографиялык бөлүмдөн турат.

Диссертациялык иштин I бабында илимий-теориялык негизги жоболор, көз караш, пикирлер аныкталат. Дүйнөнүн тилдик бейнесин категоризациялаштыруу жолу аркылуу эпикалык жанрды системалуу түрдө изилдеп, анын лингвистикалык каражаттарына семантикалык анализ жасоо маселеси каралат.

Изилдөөнүн II жана III баптары лингвистика жана лингвостилистика маселелерине арналып, анын теориялык натыйжалары тишелүү мисалдар менен далилденет.

Изилдөөнүн IV бабы “Манас” эпосуна адабий жана семиотикалык анализ жүргүзүүгө арналат. Кыргыз тилинен англис тилине семиологиялык бирдиктерди которууда алардын сөзмө-сөз дал келүүсү, дал келбөөсү жана ошол эле мезгилде алардын прагматикалык жактан айырмачылык маселеси козголот. Мында этностун улуттук өзгөчөлүктөрү дүйнөнүн тилдик бейнеси аркылуу каралат.

Изилдөөнүн V бабында котормо теориясынын маселелерине мүнөздөмө берилип, котормону өзгөчө бир кубулуш катары кароо ыкмалары сунушталат. Ошондой эле котормо таануу жана салыштырма лингвистикадагы теориялык маселелерди изилдөөгө болгон семиотиканын мүмкүнчүлүктөрү белгиленет. Салыштырылып жаткан тилдердин түзүлүш айырмачылыктарын жана ошол айырмачылыктар менен байланышкан котормодогу кыйынчылыктар изилдөөгө алынат. Мындан сырткары, түпнускадагы семиологиялык белгилердин которулуп жаткан тилге дал келүүсүнө же дал келбөөсүнө анализ жүргүзүлөт.

кыргыз тилин такыр билбегендиги. Экинчиден, эки маданияттын эки башка этноско тиешелүүлүгү, тилдик системалардын тектеш эместиги, айрым бир стереотиптердин, менталдык кабылдоонун өзгөчөлүктөрү котормонун сапатына таасир этпей койгон эмес. Дүйнөлүк көркөм сөздүн туу чокусу болгон Манас эпосун лингвопоэтикалык жактан талдоо аркылуу, эпикалык жанрдын текстин бир бүтүн нерсе катары анализдөө аркылуу кыргыздын руханий жана эстетикалык маданиятынын улуулугун ачып берүү багытында жасалган олуттуу изилдөөлөр иштин баалуулугун аныктайт. Диссертациянын темасы актуалдуу, аткарылган жоболор ишенимдүү, аны бүткөрүлгөн иш катары коргоого сунуштоого болот.

Отурумдун төрагасы, филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: -Кимде кандай сунуш пикир бар. Сунуш жок. Диссертация боюнча токтом кабыл алууну сунуш кылам.

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин Европа цивилизациясы факультетинин англис тили кафедрасынын кенейтилген отурумуну төмөнкүдөй

ТОКТОМ КЫЛАТ:

1. М.К.Алишованын “Англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик бейнесинин салыштырма изилдениши (көркөм, стилистикалык жана тилдик каражаттардын негизинде)” деген темада 10.02.20 – тектештирмелер тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазган диссертациялык иши диссертант тарабынан толук аткарылып бүткөн жана докторлук диссертацияларга коюлуучу ЖАКтын талаптарга жооп берген иш деп эсептелсин.

2. М.К.Алишованын “Англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик бейнесинин салыштырма изилдениши (көркөм, стилистикалык жана тилдик каражаттардын негизинде)” деген темада 10.02.20 – тектештирмелер тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн

Мындан сырткары, түпнускадагы семиотикалык, лингвопоэтикалык которуу категориялары которулуп жаткан тилге дал келүүсүнө же дал келбөөсүнө анализ жүргүзүлөт.

Бул бөлүк теориялык маселелерге байланыштуу болгондуктан темасына тиешелүү адабияттарды баары иликтенген .

Концепти эстүтүмдүн бир бөлүгү катары түрдүү окумуштуулар берген критерийлерин диссертант кенен изилдеген . Аларга : а) тилдик когнитивдик бирдик (Е.С. Кубрякова); б) психолингвистикалык кубулуш (А.А. Залевская); в) абстрактуу илимий түшүнүк (А. Соломонник); г) маданияттын түптүү бирдиги, абстрактуу, конкреттүү, ассоциативдик жана эмоционалдуу баалочу идея; (Ю,С. Степанов); д) тилдик маданий кубулуш (Г.Г. Слышкин. В.В.Карасик); е) аң сезимдин бирдиги (Е.С. Кубрякова, З.Д. Попова); ой тилинин бирдиги (С.А. Аскольдов Алексеев. Т.А. Фесенко), з) менталдуулуктун , менталиттеттин бирдиги (В.В. Колесов. С.Г Воркачев); е) менталдык тилдик комплекстин бирдиги (В,В. Морковкин, А.,В Морковкина)); з) дүйнө жөнүндөгү маалыматтардын бирдиги . Биз жогоруда жазылган илимий аныктоолордун баардыгын сыйлоо менен англис жана кыргыз маданиятындагы тил бейнесин изилдөөдө негизги багыт катары концепт – бул менталдык тилдик бирдик деп аныктама берген В.В. Морковин жана А.В. Морковинанын жана Ю,Д. Апрсян менен В.В. Красных, Л.О. Чернейконун концепт – бул дүйнөнүн тилдик бейнесинин бирдиги деген идеяларга таянып изилдөө жүргүзүлгөн.

Жогорудагы көрсөтүлгөн окумуштуу тилчилердин оюна кошулабыз, бирок биздин жанрдын өзгөчөлүгүн эске алуу менен биздин изилдөөбүзгө туура келүүчү идея В.В. Карасиктин « вербалдык жана вербалдык эмес каражаттар менен берилет» деген ойду жетектөөчү ыкма катары колдонуу менен эпостун концептерин берип, аларды иликтөөгө алабыз, себеби эпосто вербалдык эмес каражат да негизги орунду ээлейт.

Эпостогу тил бейнесин концептуалдык каражаттардын негизинде иликтөөгө алууда концептер кандай структурадан турат, аны түзүүчүлөргө эмнелер

принциптерин иштеп чыгууда, тексттик лингвистика, лингвостилистика, стилистика, кеп маданияты, герменевтика, поэтика боюнча изилдөөлөрдө практикалык жактан колдонууда усулдук окуу куралы катары пайдаланууга болот. Диссертациялык иштин практикалык баалуулугу мына ушунда.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Ибраимова Г.О.: “Манас” эпосуна семиотикалык анализ берилиптир, бизде Кыргызстанда бул илим кандай өнүгүп жатат?

Издөнүүчү Алишова М.К.: Семиотика илими актуалдуу, жалпыга маалым. Аны эбегейсиз күч-аракет менен Кыргызстанга жайылтып жаткан окумуштуу, менин жетекчим профессор З.Караева десек жаңылышпасак керек. “Семиотика жана котормо” деген эмгеги биздин илимий ишибизге негизги булак катары кызмат кылды. Алгачкы ирет 2013-жылы “Семиотика жана котормо” тилдик илимий мектеп ачылган. Бул мектепти профессор З.К.Караева жетектейт. Мектептин мүчөлөрү кенже эпосторду которуунун үстүндө эмгектенүүдө. Бүгүнкү күндө “Ак мөөр”, “Жаныш Байыш”, “Кыз Сайкал”, “Олжобай менен Кишимжан”, “Кожожаш” кенже эпостору которулган.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Тургунова Г.А.: Филологиялык анализ адабий анализден эмнеси менен айырмаланат?

Издөнүүчү Алишова М.К.: Сурооңузга рахмат. Филологиялык анализ кенен, ал маданияттын өзгөчөлүктөрүн карайт: лингвистикалык, семиотикалык, лексикологиялык, стилистикалык, адабий анализдерди камтыйт. Адабий анализ болсо белгилүү бир чыгарманын темасын, проблемасын, идеясын, стилистикалык каражаттарды, түйүндүү темаларды, сөздөрдү, тарыхый контексти жана пафосун (автордун эмоция-баалагыч мамилесин көрсөтөт) изилдейт жана филологиялык анализдин бир бөлүгү.

Тема - эмне жөнүндө, реалдуу турмушбу же мифби, турмуштун талабына жооп береби турмуштун ар бир үзүмү тема алардын багыты. Темалардын жыйындысы – тематика. Проблема - авторду кызыктырган турмуштун маселеси. Мисалы, согуш жана тынчтык, элдин эркиндиги

концептуалдык, лингвопоэтикалык, лингвистикалык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык анализ жасоо, анализ, синтез, типологиялык салыштыруу, оппозитивдик метод, структуралык, компоненттик анализ, моделдештирүү, карама-каршы коюу, сыпаттоо, филологиялык салыштыруу методдору колдонулду. Төптөш эмес тилдердеги фоностилистикалык каражаттардын структурасын аныктоодо, адардын аткарган милдеттерин белгилөөдө компоненттик анализ пайдаланылды.

Диссертациянын факты материалдары “Манас” эпосунун Сагымбай Орозбаков менен Саякбай Каралаевге тиешелүү варианттарынан жана Уолтер Мэй тарабынан ишке ашырылган бул варианттардын англис тилиндеги котормосунун корпусунан, эки тилдеги түшүндүрмө, лингвистикалык, энциклопедиялык жана котормо сөздүктөрдөн алынды. Ошол эле маалда бул максатта көтөрүлгөн проблемга байланыштуу ата мекендик жана чет элдик окумуштуулардын изилдөөлөрү, монографиялары, сөздүктөрү, окуу куралдары, колдонмолору кеңири пайдаланылды.

Теманын изилдениш деңгээли. “Манас” эпосунун поэтикалык уникалдуулугу, анын кылымдар бою айтуучулар менен кошо жашап, өсүп өнүгүп келгендиги бир катар окумуштуулардын изилдөөлөрүнөн ачык көрүнөт. Аларды, негизинен, үч топко бөлүп кароого болот. Алар төмөнкүлөр: I топ 1917-жылга чейинки Тахир-Аль Марзави (11-12 вв.), Сейф ад-дин Ахсикенти (1503), Г.Франель (1849), Ч.Валиханов, Хусаин Фаизханов (1828 - 1889), В.В. Радлов, Г.Алмаши, Б.Б.Смирнов ж.б.лардын эмгектери; II топ XIX- XX к. акад. В.В. Радлов, В.В. Бартольд, Ф.Е. Корш, В.М. Жирмунский, М.О. Ауэзов, К.К. Юдахин, казак илимпоздору Ч.Ч. Валиханов, И.Абдырахманов, К.Рахматуллин, Б.М. Юнусалиев, С.М. Мусаев, Б.Юнусалиев, Н. Исанбет, О.Караев, И.Молдобаева, З.Эралиев, Рахматулин ж.б.лардын эмгектери; III топ Т.Бакчиев (2011), З.К. Караева, Г.Э. Жумалиева ж.б.лардын эмгектери.

Изилдөөнүн теориялык жана методологиялык базасы катары иштин алдына коюлган максатына шайкеш көптөгөн эмгектер, өзгөчө

негизинде которуу процессинде котормо категориясынын кандайча иштешин билүү, толук негизделип жогорку чеберчиликте ырааттуу жазылган эмгек. Келекчекте котормо таануу илимине баалуу булак боло алат. Ошондуктан коргоого сунуштайм.

Филология илимдеринин доктору, профессор Бекбалаев А.А.: Кыргыз тил илиминде ушул күнгө чейин өз изилдөөсүн күтүп жаткан, илимий-теориялык жана практикалык зарылдыгы эбак бышып жетилген маселелер өтө арбын. Мындай көрүнүш, баарынан мурда, өзүнүн өтө татаалдыгы, илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүгө атайын даярдыкты талап кылган тилдин дүйнөнүн тилдик бейнесинин системасына тиешелүү. ▲

“Манас” эпос катары кыргыздын тарыхын гана көрсөтпөстөн анын көркөм дүйнөсүнүн өзгөчөлүгүн, коомдун өсүп өнүгүүсүнүн түрдүү стадияларын, улуттук өзгөчөлүгүн, эпостун структурасын анын берген идеясын көрсөткөн фольклордук чыгарма болгондугу. Диссертацияда улуттун идеялык эстетикалык баалуулуктары, өзгөчөлүктөрү, дүйнөнү таанып билүүнү, тарбиялык-дидактикалык маселелерди, б.а. комплекстүү аспектерди камтыгандыгында. Диссертациялык ишти толук бүткөн эмгек катары коргоого сунуш кылам.

Филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: М.К.Алишованын аткарган докторлук диссертациясы кыргыз тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек дүйнөнүн тилдик бейнесин англис жана кыргыз тилдеринин негизинде кыргыз рухунун туу чокусу болгон “Манас” эпосунун стилдик, семиотикалык бирдиктерин, кубулуш-өзгөчөлүктөрүн салыштырып иликтөөгө алынып жатышы иштин теориялык жана практикалык жактан актуалдуулугун толук айгинелеп турат.

Лингвопоэтикалык анализде керектүү маалыматтарды сактоо менен, андагы маалыматтардын кенейип же өзгөрүп кетүүсүнө жол бербөө принциби менен иштелген. Айрым учурда котормочунун сөзмө сөз котормосу, лексикалык грамматикалык алмаштыруулардын өз ордунда болбой калышы - табыйгый нерсе, себеби - котормочу Уолтер Мэйдин

Изилдөөнүн апробациясы: Илимий эмгектин фрагменттери Кыргызстан ичиндеги жана эл аралык илимий теориялык жана практикалык конференцияларда жана симпозиумдарда талкууланды.

Диссертациянын түзүмү белгилүү милдеттерди аныктоо менен бирге изилдөөнүн негизги этаптарын жана өнүгүү логикасын чагылдырат. Диссертациялык иш киришүүдөн, 5 бөлүмдөн, корутундудан жана библиографиялык бөлүмдөн турат.

Диссертациялык иштин биринчи илимий-теориялык бабында негизги жоболор, көз караш, пикирлердин аныкталат. Дүйнөнүн тилдик бейнесин категоризациялаштыруу жолу аркылуу эпикалык жанрды системалуу түрдө изилдеп, анын лингвистикалык каражаттарына семантикалык анализ жасоо маселеси каралат. Карасик.В. В., Стернин пайдаланылды. Ал эми кыргыз тилинин тилдик дүйнө бейнесине кайрыла турган болсок дүйнөлүк тилдик бейнени иштеп чыгышкан илимий иштердин аздыгын көрсөтүү менен чыйыр салынгандыгын айтууга болот.

Изилдөөнүн *экинчи жана үчүнчү* бөлүмү лингвистика жана лингвостилистикага арналып, тишелүү мисалдар менен далилденген.

Изилдөөнүн *төртүнчү* бөлүмү “Манас” эпосуна адабий жана семиотикалык анализ жүргүзүлгөн. Кыргыз тилинен англис тилине семиологиялык бирдиктерди которууда алардын сөзмө-сөз дал келүүсү, дал келбөөсү жана ошол эле мезгилде алардын прагматикалык жактан айырмаларынын маселесин козгойт. Бул жерде этностун улуттук өзгөчөлүктөрү дүйнөнүн тилдик бейнесинде каралат.

Изилдөөнүн *бешинчи* бөлүмүндө котормо теориясынын маселелерине мүнөздөмө берилип, котормону кандайдыр бир кубулуш катары кароого ар түрдүү ыкмалар сунуш кылынат, жана ошондой эле семиотиканы котормо таанууда жана салыштырма лингвистикада колдонуудагы теориялык маселелерди изилдөөгө болгон мүмкүнчүлүктөр белгиленет. Салыштырылып жаткан тилдердин түзүлүш айырмачылыктарын жана ошол айырмачылыктар менен байланышкан котормодогу кыйынчылыктарды изилдөөгө арналган.

проблематика проблемалардын жыйындысы.

Идея – автор эмнени айткысы келип жатат. Идеялык маани – ошол идеялардын чечилиши. Пафос – чыгармадагы автордун эмоционалдык абалы (тон, кайталоо риторикалык суроо ж.б.). Тексттин поэтикалык анализи: а) пайда болуу тарыхы ; б) жанрдык өзгөчөлүгү ; с) мотиви, сюжети; д) чыгарманын тили - метафора ж.б.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: Суроо-жооп бүттү, эми рецензенттердин пикирине өтсөк. **Сөз** филология илимдеринин доктору, профессор Шарипа Кадырова эжеге берилет.

Филология илимдеринин доктору, профессор Кадырова Ш.К.: Рахмат, мен диссертация менен толук тааныштым, азыркы мезгилде эң керектүү, ыраатуу илимий эмгек жаралганына кубанычтамын.

М.К.Алишованын аткарган докторлук диссертациясы тил илиминде изилдөөнүн кеңири объектисине алына элек дүйнөнүн тилдик бейнесин англис жана кыргыз тилдеринин негизинде кыргыз рухунун туу чокусу болгон “Манас” эпосунун стилдик, семиотикалык бирдиктердин кубулуш-өзгөчөлүктөрүн салыштырып иликтөөгө алынып жатышты, иштин теориялык жана практикалык жактан актуалдуулугун толук айгинелеп турат.

Дүйнөнүн тилдик бейнесин салыштырып иликтөө тил илиминде теориялык жактан зор мааниге ээ, тактап айтканда, автордун аткарган иши салыштырма тил илими тармагына өзүнүн салымын кошо алат десек жаңылышпайбыз.

Диссертация киришүүдөн, беш баптан корутундудан, колдонулган адабияттардын жана сөздүктөрдүн тизмесинен турат.

Иштин киришуу бөлүгү бул бөлүмгө коюлуучу талаптарды толук камтып, так, ырааттуу, түшүнүктүү иштелген.

I бапта дүйнөнүн тилдик бейнесинин айрым теориялык жана практикалык проблемалары каралып, алар боюнча ой-пикирлер илимий тыянактарга, тилдик факты-материалдарга таянуу менен кеңири жана

практикасын изилдөөдө кошкон салымы өтө зор болот. “Манас” эпосун изилдөөдө лингвопоэтикалык маселелерди чечүүдө, “Манас таануу” сабагын өтүүдө баалуу теориялык булак болуп саналат.

Котормонун, лингвопоэтиканын, котормо стилистикасын, котормо лексикологиясын, дүйнөлүк фольклор теориясын, адабият теориясын, курстук жана дипломдук иштерди жазууда теориялык негиз болуп бере алат.

Илимий иштин практикалык баалуулугу изилденген иштин натыйжаларын жана корутундуларын тил илиминин, тектеш жана тектеш эмес тилдерди салыштыруу боюнча практикалык сабактарда, фольклористиканын жалпы эле “Манас таануу” сабагынын практикалык маселелерин чечүүдө колдонууга болот. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын жогорку жана орто окуу жайларында, мектептерде көркөм адабиятты (көркөм чыгарманы) которууда, Манас таануу сабагын окутуу системасын, принциптерин иштеп чыгууда, тексттик лингвистика, лингвостилистика, стилистика, кеп маданияты, герменевтика, поэтика боюнча изилдөөлөрдө практикалык жактан колдонууда көрсөтмө боло алат.

Изилдөөнүн практикалык булагы катары англис жана кыргыз тилдериндеги Саякбай Каралаев менен Сагымбай Орозбаковдун варианттары колдонулуп, анын англис акыны Волтер Мей кыргыз тилинен англис тилине которулган чыгармасы пайдаланылды.

Изденүүчүн жеке салымы. “Манас” эпосунун лингвопоэтикалык - лингвистикалык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык өзгөчөлүктөрүн изилдеп, түпнуска менен котормонун ортосундагы дал келбестиктер аныкталып, котормого экстралингвистикалык релеванттуулуктардын тийгизген таасири көрсөтүлүп, тектеш эмес тилдердеги эпикалык жанрды которууда эки башка тилдин табиятынын өзгөчөлүгү аныкталды.

Иштин коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Когнитивдик лингвистиканын илимий аппараты катары этностун тилдик бейнесинин жана концептуалдык чөйрөсүндө менталдык жана

Л.О. Чернейконун пикиринче, концепт – дүйнөнүн тилдик бейнесинин бирдиги. Андан сырткары концепт кантип жана эмне менен туюнтулат деген өзөктүү суроолорго да ар түрдүү жооптор айтылып келет. Мисалы: гештальд аркылуу дүйнө таануудагы өлүм, өмүр, тынчтык, согуш сыяктуу ири түшүнүктөр, фрейм аркылуу белгилүү бир рамкадагы камтылган стереотиптүү ситуация бейнеленет (Л.О.Чернейко. В.В.Красных. З.Д.Попова, А.Вежбицкая). Мында булардын борбору жана чет жакасы болот. Ал эми Д.С.Лихачев менен Д.С.Сазонова муну тиешелүү лексикалык маанилердин, ассоциациялардын, коннотациялардын жыйындысы катары карашат.

2-суроо: гештальд менен архетиптин айырмасы эмнеде, кимдер изилдеген?

Жооп: Гештальд – концепт катары адамдын ойтутумундагы ири, чоң, комплекстүү бир бүтүндүктөгү түзүм. Мисалы: согуш, тынчтык, үй бүлө ж.б гештальд түрүндө жашайт. Гештальд бир же бир нече маданиятка тиешелүү боло алат.

Архетип - пропозиция, прототип сыяктуу эле концепт, образ, символ, кырдаал, болуп саналат, б.а. жалпы адамзатка тиешелүү универсалдуу мүнөзгө да, башка маданиятка тиешелүү уникалдуу мүнөзгө да ээ болушу мүмкүн. Мисалы: жалпы адамзатка тиешелүү болгон кырдаалдар, символдор ж.б.лар. Биз, жогоруда көрсөткөндөй, В.В.Морковин, А.В.Морковина, Ю.Д.Апрсян, В.В.Красных, Л.О.Чернейконун пикири боюнча, концепт – бул дүйнөнүн тилдик бейнесинин бирдиги.

Андан сырткары концепт эмне менен туюнтулат деген өзөктүү суроого да түрдүү жооптор айтылып келет. Мисалы: гештальд аркылуу дүйнө таануудагы өлүм, өмүр, тынчтык, согуш сыяктуу ири түшүнүктөр бейнеленет (Л.О.Чернейко. В.В.Красных. З.Д.Попова, А.Вежбицкая).

Гештальд – алардын маанилеринин, ассоциацияларынын, коннотацияларынын жыйындысы катары каралат.

Эпикалык формулалардын боз үй, аял жана жылкы концептилеринин берилиши. Эпикалык жанрдын негизинде алгачкылардан болуп семиотикалык анализ жасалган. Акыркы бапта Манас эпосун которуудагы маселелери каралып которуунун айрым бир ыкмалары иштелип чыкты. Өзгөчө которуудагы коннотациялык боекторго көңүл бөлүнүп, аларды которуунун жолдору аныкталгандыгы диссертанттын эң бир түйшүктүү эмгеги десек жанылышпайбыз. Дүйнөнүн тилдик бейнесин эпикалык жанрдын негизинде иликтөөдө түйүндүү сөздөрдүн маанилүү экендигин байкоо менен диссертант эпостун негизги идеясын берген сөздөрдү табуу аркылуу ишке ашырды. Ар бир баптан кийинки жыйынтыктар ишенимдүү жана объективдүү десек жанылышпайбыз. Диссертант 400 дон ашык илимий булактарды пайдаланган жана анализдер объективдүү.

Иштин корутундусунда жүргүзүлгөн изилдөөнүн жыйынтыгы, тыянактар жана “Манас” эпосунун тилин, стилистикасын, идеясын, семиотикасын, котормосун экстралингвистикалык релеванттуулукта изилдөөнүн мындан аркы өнүгүүсүнүн келечеги белгиленди. ▲

Бул илимий ишти 10.02.20. Тектештирме-тарыхый типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган докторлук наамды жактоого татыктуу деп эсептейм.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: Анда эмесе талкууга өтсөк. Кимде кандай пикир бар?

Филология илимдеринин доктору, профессор Усубалиев Б.Ш.:

Иште дүйнөнүн тилдик бейнесине лингвопоэтика жана концептуалдык негизде анализ жүргүзүлгөн. Алгачкы концептуализация жөнөкөй эмпирикалык, жалпыланган, атайын түшүнүктөр менен берилет. Ал эми концептуализациянын II деңгээлде болушу анын башка чөйрөдө кыйыр мааниде колдонулушу, б.а фонологиядан текстик деңгээлдерде анализ жүрөт. Бул изилдөөнүн негизинен “Манас” лингвопоэтикалык анализ жасоо менен бирге эпостогу берилген концептерди табуу жана аларды талдоонун

Архетип - пропозиция, прототип сыяктуу эле концепт, образ, символ, кырдаал болуп саналат, б.а. жалпы адамзатка да универсалдуу мүнөзгө ээ, башка маданиятка да тиешелүү болот.

Филология илимдеринин доктору, профессор Кадырова Ш.К.: Котормо менен концептологиянын байланышын кандай түшүнөсүз? Кыргыз коомунун дүйнөнүн тилдик бейнеси англис коомунун дүйнөнүн тилдик бейнесинен айырмасы эмнеде?

Издениүүчү Алишова М.К.: Рахмат, жалпы адамзатка тиешелүү болгон кырдаалдар, символдор. Концепт – абстрактуу илимий түшүнүк, аң-сезимдеги менталдык бирдик, дүйнө жөнүндөгү маалыматтардын бирдиги. Концепт тилдик категориялар, сөз аркылуу, вербалдык жана вербалдык эмес каражаттар аркылуу туюнтулат (Карасик), маданияттык, когнитивдик, улуттук баалуулуктары бар мазмунга ээ. Концепт эс тутумда сакталып, тилдик каражаттар аркылуу сыртка чыгат, берилет, туюнтулат, материалдык сапатка ээ болот.

Дүйнөнүн бейнеси - гнесеологиялык түшүнүк. Ал чөйрө жана дүйнө жөнүндөгү түшүнүк, дүйнө жөнүндөгү билимдердин жыйындысы, дүйнө бейнеси адамдардын аң-сезиминде пайда болот. Жеке адамдын, коомдун аң-сезиминдеги дүйнөнүн бейнесин экиге бөлүүгө болот: 1) дүйнөнүн когнитивдик бейнеси; 2) дүйнөнүн тилдик бейнеси – аң-сезимдеги когнитивдик бейнесин тилдик каражаттар менен берилиши.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: Эмне үчүн семиотикалык бирдиктер иликтенүүгө алынды, анын өзгөчөлүгү эмнеде? Семиотикалык белгинин кандай критерийлери бар?

Издениүүчү Алишова М.К.: Суроонузга чоң рахмат! Ар бир чыгарманын ичинде адабий семиотикалык каражаттар бар, буга чейин семиотиканы субъективдүү көрүнүш деп окумуштуулар көңүл бурушпай келген, соңку кезде анын объективдүү экендиги дадилденип, бул багыттагы изилдөө иштери улантылууда (Ч.Моррис, Ч.Пирс). Өзгөчө эпосто бул маселе чоң роль ойнойт жана анда көптөгөн семиотикалык каражаттар бар.

эмгектерин дагы карап койсоңор, “Манасты” Саякбайдын айтуусуна интонограмма жаздырып иликтесе иштин мазмуну дагы тереңдемек демекмин. Орфографиялык каталар кезикпей койбойт. Бирок бул мүчүлүштүктөр иштин абройун түшүрбөйт.

Иш докторлук диссертацияга ЖАКнын койгон талаптарына толук жооп берет жана докторлук диссертация катары ийгиликтүү корголсо, салыштырма тил илимине чоң салым кошо алат деп эсептейм.

Жогоруда айтылган пикирлерди эске алып, диссертациялык ишти коргоого сунуш кылам.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: Жооп берүү үчүн сөз изденүүчүгө берилет.

Изденүүчү Алишова М.К.: Шарипа эже, баалуу сунушуңуз үчүн сизге чоң рахмат. Саякбайдын айтуусундагы “Манас” эпосунун аудиотасмасын интонографтан өткөрүп, интонограммаларды алуу жана аларга фонологиялык анализ жасоо аркылуу баалуу илимий натыйжаларга кол жеткирүү мүмкүн экендиги шексиз. Бул сунушуңуз сөзсүз эске алынат.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: Сөз дагы бир рецензент, филология илимдеринин доктору, профессор Б.С. Сагымбаевага берилет.

Филология илимдеринин доктору, профессор Сагымбаева Б.С.: Диссертациянын текстин органикалык бүтүндүк десек болот. Тема актуалдуу, маалыматтар, эмгектер менен тастыкталып, максатына жеткен иш. Ошону менен бирге кемчиликтер жок эмес. ■

Орфографиялык, пунктуациялык, стилдик каталар кездешет. Бул мүчүлүштүктөр иштин абройун түшүрбөйт, диссертациялык кеңешке сунушталсын. диссертациялык ишти коргоого сунуш кылам.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: Жооп берүү үчүн сөз изденүүчүгө берилет.

Изденүүчү Алишова М.К.: Сизге чоң рахмат, албетте, кемчиликтер сөзсүз оңдоп түзөлтүлөт.

маданий маалыматтардын Манас ааламында берилишин концептуалдык жактан аныктоо;

2. Дүйнөнүн тилдик бейнесин категоризациялаштыруу жолу аркылуу эпикалык жанрды системалуу түрдө изилдеп, анын лингвистикалык каражаттарына семантикалык анализ жасоо;

3. Дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөөдө концептологиялык жана лингвопоэтикалык анализ аркылуу стилистикалык каражаттарын иликтеп, алардын денотативдик жана коннотативдик маанилерин аныктап кыргыз маданиятындагы эпостун тилдик жактан баалуулугун көрсөтүү. Дүйнөнүн тилдик бейнеси дүйнөнүн образдык бейнесин туюндуруучу каражат катары белгилүү бир улутка же этноско тиешелүү болгондуктан андагы тилдик боектор улуттун өзгөчөлүгүн айгинелейт.

4. Дүйнөнүн тилдик бейнеси концептологиялык жана лингвопоэтикалык жактан анализге алынып, эпикалык жанр лингвопоэтикалык ыкма менен иликтенип эпоско филологиялык (адабий) анализ жасалып, анын негизги идеясы ачып көрсөтүлөт.

5. Дүйнөнүн тилдик бейнесине лингвопоэтикалык жана концептуалдык талдоо жүргүзүүдө семиотикалык каражаттарга анализ берүү менен тектеш эмес тилдердеги өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү.

6. Дүйнөнүн тилдик бейнесин лингвопоэтиканын жана концептердин негизинде аныктап, котормо илимдеринин негизги структурасын белгилөө жана тектеш эмес тилдердеги тилдик деңгээлдердин бардык иерархиясында иликтөөгө алуу (фонетико-фонологиядан баштап - тексттик деңгээлге чейин).

7. Котормодогу адекваттуулукка жетишүүдөгү котормо категориясынын, лингвопоэтикалык анализдин ордун, лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлордун таасирин көрсөтүү жана алардын котормодогу ролун аныктоо;

Изилдөөнүн апробациясы: Илимий эмгектин фрагменттери Кыргызстан ичиндеги жана эл аралык илимий теориялык жана практикалык конференцияларда жана симпозиумдарда талкууланды.

Семиотикалык белги болуунун 3 критерийи бар: а) дисембодимент; в) сингуларити; с) арбитрарность.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Нарматова Б.Ю.: М.К.Алишованын көлөмдүү, мазмуну терең, көп маалыматты камтыган илимий эмгек жаратканына күбө болуудабыз. Менде эки суроо пайда болду:

1. Эпосто кайсы стилистикалык каражаттар басымдуу колдонулат жана котормодо алар ордун сактай алабы?

2. Манаста жар тандоо эпизоддорунун биз билбеген кайсы учурларын айта аласыз?

Издөнүүчү Алишова М.К.: Суроонуга чоң рахмат. “Манас” эпосу стилистикалык каражаттарга абдан бай, ошентсе да, анда гипербола, метафора, эпитеттер көп кезиккенин айта алабыз. Бирок тектеш эмес тилдерде сүрөттөө, сыпаттоо, алмаштыруу, түшүп калуу ыкмалары басымдуулук кылат. Мисалы: Алтын түрлүү зор килем Кырк жылы сууга таштаса Кылайып чети онбогон Сексен жыл сууга чыласа Серпилип чети онбогон (С.Каралаев, Семетей, 1 китеп, 173-б.); Сугалагын койбогон Сурап ичсе тойбогон Султан кыргыз элиң жок ” (С.Каралаев. Семетей. 1 китеп, 173-б.).

2-суроого жооп: Манас ар дайым чаап алган жерлерден тартууга аял алган. Жалгыз гана Каныкейдин колун сурап жар алган. Анын өз аты - Санирабийга. Канга никелүү аял, Каныкей деген атты кыргыздар ыйгарышкан.

Филология илимдеринин кандидаты, доцент Абдимомунова А.А.: Илимий эмгектин практикалык баалуулугу кандай?

Издөнүүчү Алишова М.К.: Рахмат, диссертациялык иштин илимий натыйжалары практикалык баалуулугу “Тектеш эмес тилдерди салыштырма типологиясы”, “Көркөм котормого киришүү”, “Манас” эпосунун англисче котормосунун тили“ курстары боюнча практикалык сабактарды өтүүдө, жогорку жана орто окуу жайларында, мектептерде көркөм адабиятты (көркөм чыгарманы) которууда, Манас таануу сабагын окутуу системасын,

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: Баалуу сунуш пикирлери үчүн рецензенттерге рахмат. Анда сөз диссертациялык иштин илимий кеңешчиси, филология илимдеринин доктору, профессор З.К. Караевага берлет.

Филология илимдеринин доктору, профессор Караева З.К.:

К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетиндеги чет тилдер кафедранын доценти, филология илимдеринин кандидаты Алишова Махабат Култаевнанын «Сопоставительное исследование языковой картины мира в английском и кыргызском языках (на материале художественных, стилистических и языковых средств) - Англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик бейнесинин салыштырма изилдениши (көркөм, стилистикалык жана тилдик каражаттардын негизинде)» деген темада жазылган 10.02.20. Тектештирме-тарыхый типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган докторлук диссертациясына жазылган Пикири

Бул диссертациялык иштеги дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөө максатында биз кыргыз рухунун туу чокусу болгон «Манас» эпосунун варианттарын жана анын котормосун алынган.

Башкалардан айырмаланган дүйнөнү таануу, сезүү өзгөчөлүгү-лингвистикада “дүйнөнүн тилдик бейнеси (сүрөтү)” деген термин менен аныкталган. Пост-модернисттик илимдердин агымында лингвистикалык изилдөөлөр дал ушул дүйнөнүн тилдик бейнеси менен тыгыз байланышта болууда.

Изилдөөнүн объектисин тилдик дүйнө бейнесин кыргыз жана англис тилдеринин негизинде кыргыз рухунун туу чокусу болгон “Манас” эпосун каражаттары аркылуу табуу.

Мындан сырткары концептерге лингвопоэтикалык анализ жасоо эпикалык чыгарманы которууда адекваттуулукка алып келүүгө чоң жардам берет. Өзгөчө образдуу каражаттарды башка маданиятта берүү кыргыз

маданий маалыматтардын Манас ааламында берилишин концептуалдык жактан аныктоо;

2. Дүйнөнүн тилдик бейнесин категоризациялаштыруу жолу аркылуу эпикалык жанрды системалуу түрдө изилдеп, анын лингвистикалык каражаттарына семантикалык анализ жасоо;

3. Дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөөдө концептологиялык жана лингвопоэтикалык анализ аркылуу стилистикалык каражаттарын иликтеп, алардын денотативдик жана коннотативдик маанилерин аныктап кыргыз маданиятындагы эпостун тилдик жактан баалуулугун көрсөтүү. Дүйнөнүн тилдик бейнеси дүйнөнүн образдык бейнесин туюндуруучу каражат катары белгилүү бир улутка же этноско тиешелүү болгондуктан андагы тилдик боектор улуттун өзгөчөлүгүн айгинелейт.

4. Дүйнөнүн тилдик бейнеси концептологиялык жана лингвопоэтикалык жактан анализге алынып, эпикалык жанр лингвопоэтикалык ыкма менен иликтенип эпоско филологиялык (адабий) анализ жасалып, анын негизги идеясын ачып көрсөтүү.

5. Дүйнөнүн тилдик бейнесине лингвопоэтикалык жана концептуалдык талдоо жүргүзүүдө семиотикалык каражаттарга анализ берүү менен тектеш эмес тилдердеги өзгөчөлүктөрүн көрсөтүү.

6. Дүйнөнүн тилдик бейнесин лингвопоэтиканын жана концептердин негизинде аныктап, котормо илиминин негизги структурасын белгилөө жана тектеш эмес тилдердеги тилдик деңгээлдердин бардык иерархиясында иликтөөгө алуу (фонетико-фонологиядан баштап - тексттик деңгээлге чейин).

7. Котормодогу адекваттуулукка жетишүүдөгү котормо категориясынын, лингвопоэтикалык анализдин ордун, лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлордун таасирин көрсөтүү жана алардын котормодогу ролун аныктоо;

Иштин корутундусунда жүргүзүлгөн изилдөөнүнүн жыйынтыгы, тыянактар жана “Манас” эпосунун тилин, стилистикасын, идеясын, семиотикасын, котормосун экстралингвистикалык релеванттуулукта изилдөөнүн мындан аркы өнүгүүсүнүн келечеги белгиленет.

Көңүл бурганыңыздарга чоң рахмат.

Төрага, филология илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.: Анда эмесе суроо-жоопторго өтсөк. Суроолоруңуздарды берсеңиздер болот.

Филология илимдеринин доктору, профессор Усубалиев Б.Ш.: Дүйнөнүн тилдик бейнесинен дүйнөнүн жалпы философиялык бейнесинин этнологиялык айырмасы эмнеде?

Издениүүчү Алишова М.К.: Сурооңуз өтө олуттуу, рахмат. Дүйнөнүн философиялык бейнесинин борбору катары адам жана аалам, дүйнө жана алардын бири бири менен болгон катышы каралат. Дүйнөнүн бейнеси бул айланадагы чындыкты таанып билүүнүн интуитивдүү жолдору, ал эми философиялык бейнесин ошол чындыкты кенен мааниде дүйнөнүн пайда болуусун, адам менен ааламдын байланышын түрдүү ракурстарда көрсөтүп, теориялык жактан талкуулоо түзөт. Адам дүйнөнү түшүнүктөр, сөздөр аркылуу таанып, анын баалуулуктарын талкулайт. Ошол түшүнүктөрдүн тилдик каражаттар аркылуу берилиши дүйнөнүн тилдик бейнеси катары кабылданат. Дүйнөнүн этнологиялык бейнеси болсо түрдүү этностордун маданий жана тарыхый өнүгүшүнүн бейнеси.

Филология илимдеринин доктору, профессор Бекбалаев А.А.: Концептуалдык изилдөөдө кайсы окумуштуулардын эмгектерине токтолдуңуз, кимдин идеялары сиздерге туура келет? Гештальд менен архитиптин айырмасы эмнеде, кимдер изилдеген?

Издениүүчү Алишова М.К.: Мазмундуу сурооңузга рахмат. Кыргыз маданиятындагы тилдик бейненени изилдөөдөнүн негизги өзөгү катары концепт түшүнүгүн айтууга болот. Ал - менталдык тилдик бирдик деп аныкталат. В.В. Морковин, А.В. Морковина, Ю.Д. Апреян, В.В. Красних,

Э.Сепир, Б.Уорф, М. Хайдеггер, Ю.Д.Апресян, Н.Д.Арутюнова, Ю.Н.Караулов, У.В.Урисон, Ю.С.Степанов, З.Д.Попова, И.И.Стернин, С.Г.Воркачев, В.И.Карасик, А.А.Залевскаянын изилдөөлөрү пайдаланылат. Диссертациянын 1-бабында теориялык негизги жоболордун, көз караш, пикирлердин аныкталышында А.А.Потебня, А.Н.Веселовский, М.М.Бахтин, В.В.Виноградов, Г.О.Винокур, О.Якобсон, М.Я.Поляков, В.П.Григорьев, С.Ж.Мусаев, Б.Ш.Усубалиев, Т.С.Маразыков, М.Э Коңурбаева, З.К Караева ж.б. окумуштуулардын эмгектери багыт берүүчү мааниге ээ болсо, иштин 2-3-баптарында коюлган маселелердин чечилиши үчүн жогоруда белгиленген окумуштуулардын эмгектери менен катар М.В.Жирмунский, Ю.М.Лотман, И.И.Ковтунова, Н.А.Фатеева, С.Мусаев, С.Өмүралиева, К.Рысалиев, А.Иманов, Ж.Мамытовдордун иштери, котормо маселесине келгенде профессор З.К.Караеванын котормо боюнча эмгектери жетекчиликке алынат.

Илимий иштин жаңылыгы. Кыргыздын тарыхын гана камтыбастан, көркөм дүйнөсүнүн өзгөчөлүгү менен айырмаланып, коомдун өсүп-өнүгүүсүнүн түрдүү баскычтарын, улуттук өзгөчөлүгүн, чагылдырган фольклордук чыгарма “Манас” эпосуна концептуалдык ыкма менен лингвопоэтикалык анализ жасалышы иштин илимий жаңылыгын түзөт. Диссертацияда улуттун идеялык эстетикалык баалуулуктары, өзгөчөлүктөрү, дүйнөнү таанып билүү, тарбиялык-дидактикалык маселелер б.а. комплекстүү аспектилер камтылды. Лингвопоэтикалык ыкма менен катар экстралингвистикалык каражаттар, тарыхый, социалдык, когнитивдик, эстетикалык, психологиялык, маданий, семиотикалык, типологиялык ж.б. колдонулду. Лингвопоэтикалык каражаттарды изилдөө принцибинин негизинде 1090 мисал системага салынып, классификацияланып, алардын функциялык өзгөчөлүктөрү такталды жана которуу ыкмалары аныкталды.

Диссертациянын теориялык баалуулугу. Диссертациянын материалдары котормо таануунун жалпы теориялык маселелерин изилдөөдө, кыргыз жана англис тилинде стилистиканын теориясын окутууда, котормо таануу илиминде, лингвопоэтика, семиотика илимдеринин теориясын,

эпосунун образдык системасы менен гана тааныштырбастан фольклордук жанрынын өзгөчөлүгүн да бере алгандыгы, ага эпостун семантика-стилистикалык комплекстерин, поэтикалык фонологиясын, морфологиясын, лексика жана синтаксисин изилдөө бир татаал системаны түзүү менен бирдиктүү система катары каралат.

Изилдөөнүн предмети катары Дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөөдө “Манас” эпосуна лингвопоэтикалык анализ жүргүзүүнүн негизинде эпостогу түрдүү концептерди белгилеп, аларга комплекстүү анализ жасоо алынды. Мындай анализ эпостун тарыхый этникалык өзөгүн аныктап, анын лингвистикалык, адабий, стилистикалык, семиотикалык каражаттарын белгилеп, эпостун манызын ачып берүү менен котормону адекваттуулукка жеткирет.

Иштин максаты – дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөөдө кыргыз рухунун туу чокусу болгон “Манас” эпосуна концептуалдык анализ жүргүзүп аны лингвопоэтикалык жактан иликтеп, эпостогу концептерге анализ берүү аркылуу адекваттуу котормого жетүү жолдорун табуу болуп саналат.

Жогоруда коюлган максатты ишке ашыруу үчүн төмөнкү милдеттер коюлду:

1. Дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөөдө эпостун негизги көркөм идеялык мазмунун, композициясын, мүнөздөп берүү;

2. Дүйнөнүн тилдик бейнесин изилдөөдө жалпы эпостун тилдик каражаттарына лингвистикалык жана стилистикалык анализ жасоо;

3. Лингвопоэтикалык анализ жасоо менен *лингвостилистика, лингвопоэтика, эпикалык поэтика, стиль, образ, образдуулук* деген түшүнүктөрдүн маанисин концептологиялык багытта эпостун материалдарынын негизинде иликтөө жүргүзүү;

4. Адабий анализ аркылуу эпостогу **дүйнө бейнесинин** өзгөчөлүгүн белгилеп, андагы концептердин жардамы менен эпостун негизги идеясын көрсөтүү;

практикасын изилдөөдө кошкон салымы өтө зор болот. “Манас” эпосун изилдөөдө лингвопоэтикалык маселелерди чечүүдө, “Манас таануу” сабагын өтүүдө баалуу теориялык булак болуп саналат.

Котормонун, лингвопоэтиканын, котормо стилистикасын, котормо лексикологиясын, дүйнөлүк фольклор жана адабият теориясын, курстук жана дипломдук иштерди жазууда теориялык негиз болуп бере алат.

Илимий иштин практикалык баалуулугу изилденген иштин натыйжаларын жана корутундуларын тил илимдеринин, тектеш жана тектеш эмес тилдерди салыштыруу боюнча практикалык сабактарда, жалпы эле “Манас таануу” сабагында колдонууга болот. Диссертациялык изилдөөнүн жыйынтыктарын жогорку жана орто окуу жайларында, мектептерде көркөм адабиятты (көркөм чыгарманы) которууда, Манас таануу сабагын окутуу системасын, принциптерин иштеп чыгууда, тексттик лингвистика, лингвостилистика, стилистика, кеп маданияты, герменевтика, поэтика боюнча изилдөөлөрдө практикалык жактан колдонууда көрсөтмө боло алат.

Ошондой эле бул изилдөөнүн материалдарын жогорку окуу жайларында окутулуучу «Тексттик лингвистика», «Көркөм текстти лингвистикалык талдоо», «Кеп маданияты», «Стилистика», «Көркөм чыгарманын тили», “Котормонун практикалык маселелери”, “Манас таануу” сыяктуу негизги жана адистик атайын курстарда практикалык жактан пайдаланууга болот.

Изденүүчүнүн жеке салымы. “Манас” эпосунун лингвопоэтикалык, лингвистикалык, стилистикалык, адабий жана семиотикалык өзгөчөлүктөрүн изилдеп, түпнуска менен котормонун ортосундагы дал келбестиктер аныкталып, котормого экстралингвистикалык релевантуулуктардын тийгизген таасири көрсөтүлүп, тектеш эмес тилдердеги эпикалык жанрды которууда эки башка тилдин табиятынын өзгөчөлүгү аныкталды.

Иштин коргоого коюлуучу негизги жоболору:

1. Когнитивдик лингвистиканын илимий аппараты катары этностун тилдик бейнесинин жана концептуалдык чөйрөсүндө менталдык жана

жазган диссертациялык ишинин кыргызча нускасы кабыл алынсын.

3. Талкууда айтылган сунуш пикирлердин негизинде Алишова Махабат Култаевнанын “Англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм стилистикалык жана тилдик каражаттардын негизинде)” деген темада 10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштарма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алуу үчүн жазылган диссертациялык иши коргоого сунушталсын.

Төрага, филол. илимдеринин доктору, профессор Садыков Т.С.

Жогорудагы сунуштарды добушка коем:

1. “Англис жана кыргыз тилдериндеги дүйнөнүн тилдик сүрөтүн салыштырып изилдөө (көркөм стилистикалык жана тилдик каражаттардын негизинде)” деген темада кыргызчасы кабыл алынсын.

Колго салып коелу: «Макул» -20, «каршы» - жок, «калыс» - жок.

2. Диссертациялык иш коргоого сунушталсын.

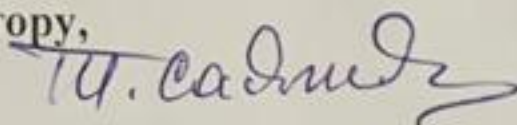
Колго салып коелу: «Макул» -20, «каршы» - жок, «калыс» - жок.

Отурумдун төрагасы,

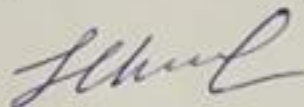
филология илимдеринин доктору,

профессор

Отурумдун катчысы:

Т.С.Садыков

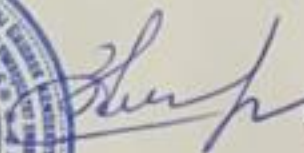

М.С.Баяманова

Ф.и.д., профессор Т.С.Садыков жана М.С.Баяманованын колун тастыктаймын.

К.Карасаев атындагы БМУВУН

Окумуштуулар кенешинин катчысы

Сейткочоева З.А.